

Ἡ προβληματικὴ τῆς ἐπανενώσεως τῶν χριστιανῶν*

ΙΕΡΕΩΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ¹

«Τότε ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ·
ἰδοὺ ὧδε ὁ Χριστὸς ἢ ὧδε,
μὴ πιστεύσητε» (Ματθ. 24,23)

1. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι μία. Αὐτὴ ἡ ἐνότητα ἀποτελεῖ τὸ ἴδιο τὸ εἶναι τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἐνότητα, ἐνότητα ἐν Χριστῷ, «ἐνότητα τοῦ Πνεύματος ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης» (Ἐφ. 4,3). Ἡ Ἐκκλησία δημιουργήθηκε καὶ ὑπάρχει στὸν κόσμον ἀκριβῶς γιὰ τὴν ἐνότητα καὶ τὴν ἔνωση – «ἵνα πάντες ἐν ὧσιν» (Ἰω. 17,21). Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἓνα «σῶμα», δηλαδή, ἓνας ὀργανισμὸς καὶ τὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ. «Καὶ γὰρ ἐν ἐνὶ Πνεύματι ἡμεῖς πάντες εἰς ἓν σῶμα ἐβαπτίσθημεν» (Α΄ Κορ. 12,13). Καὶ μόνο στὴν Ἐκκλησία –μέσα στὸ μυστήριον τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ, στὴ δύναμιν τοῦ Πνεύματος ποὺ μεταμορφώνει, κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν τῆς ὁμοούσιας Τριάδος– αὐτὴ ἡ ἀληθινὴ καὶ πραγματικὴ ἔνωση καὶ ἐνότητα καθίσταται δυνατὴ καὶ πραγματοποιήσιμη. Ἔτσι εἶναι καὶ ἔτσι πρέπει νὰ εἶναι. Ἡ ἐνότητα αὐτὴ ὅμως δὲν ἀποκαλύπτεται καὶ δὲν ἐμφανίζεται στὴ χριστιανικὴ ἱστορία. Στὴν ἱστορία αὐτὴ ἡ ἐνότητα παραμένει μόνο ἓνα ἄλυτον πρόβλημα, ἡ λύση τοῦ ὁποίου ἀναβάλλεται καὶ μετατίθεται μακριὰ πρὸς τὰ ἐμπρός, πρὸς τὸ τελευταῖο ἐσχατολογικὸ ὄριον. Στὴ χριστιανικὴ ἐμπειρία δὲν ὑπάρχει ἐνότητα. Ὁ χριστιανικὸς κόσμος παραμένει διηρημένος – καὶ ὄχι μόνο αὐτό, ἀλλὰ ἀκόμη περισσότερο βρῖσκεται σὲ ἀναταραχὴ καὶ σύγκρουση. Στὴν χριστιανικὴ ἱστορία δὲν συναντᾶμε περισσότερη

---

* Τὸ κείμενον αὐτὸ μεταφράστηκε ἀπὸ τὸ πρωτότυπον ρωσικὸ «Problematika Khristianskogo vozsoedinenija», Put' 37 (1933) παράρτημα, σσ. 1-15, ἀπὸ τὸν Pavlo Smytysnyuk, ἐνῶ ἡ ἐπιμέλεια τοῦ ἔγινε ἀπὸ τοὺς Στ. Γιαγκάζογλου καὶ Ν. Ἀσπρούλη.

1. Ἡ σύνταξις τοῦ περιοδικοῦ («Put'») δημοσιεύοντας τὸ ἐνδιαφέρον ἄρθρον τοῦ π. Γ. Φλωροφσκυ σημειώνει ὅτι ἡ ἀποψη τοῦ συγγραφέα ὅσον ἀφορᾷ στὴ χριστιανικὴ ἔνωση δὲν γίνεται ἀποδεκτὴ ὡς ἡ μοναδική, ἀλλὰ υἱοθετοῦνται καὶ ἄλλες ἀπόψεις.

ένότητα ή όμόνοια από αυτή που υπάρχει στη μη χριστιανική ιστορία. Όχι μόνο στις χριστιανικές κοινότητες υπερισχύουν και κυριαρχούν οι διακρίσεις, οι όποιες φθείρουν και καταστρέφουν τον «φυσικό» τρόπο ζωής – γιατί και εδώ δεν υπήρξε συμφιλίωση των φυλετικών και εθνικών ανταγωνισμών (πρβλ. π.χ. τον λεγόμενο «έθνοφυλετισμό»)· αλλά και αναφορικά με την ίδια τη Χριστιανική διδασκαλία, την ίδια την πίστη του Χριστού, εμφανίζονται ευκαιρίες και ζητήματα, τα όποια οδηγούν προς την άμοιβαία αποξένωση, προς τον χωρισμό και την έναντίωση, προς τις ανένδοτες διαμάχες και την άμεση έχθρότητα. Ο χριστιανικός κόσμος χωρίζεται όχι μόνο για τα κοσμικά, αλλά και για τον ίδιο τον Χριστό... Μεταξύ των χριστιανών οι όποιοι πιστεύουν στο Όνομά Του δεν υπάρχει όμοφωνία, όσον αφορά στο πρόσωπό Του, στις πράξεις Του και στο έργο Του. Το γεγονός αυτό αποτελεί την πέτρα του σκανδάλου και του πειρασμού... Η Έκκλησία είναι μία και άκαταμάχητη στην ένότητά της. Αλλά ό Χριστιανικός κόσμος είναι χωρισμένος και αποσχισμένος. Ο Χριστός είναι «ό αυτός, και εις τους αιώνας» (Έβρ. 13,8). Αλλά οι χριστιανοί διαφωνούν σε σχέση με Αυτόν, όχι μόνο σκέφτονται αλλά και πιστεύουν για Αυτόν διαφορετικά. Οι χριστιανοί στηρίζουν την έλπίδα τους σε διαφορετικά πράγματα... Πράγματι, ή Έκκλησία δεν χωρίζεται, δεν χωριζόταν και δεν χωρίστηκε. Η Έκκλησία είναι άδιαίρετη και άχωριστη. Η ίδια ή λέξη «Έκκλησία» στην κυριολεξία και στην ακριβή κατανόησή της δεν έχει και δεν μπορεί να λάβει πληθυντικό αριθμό, ενώ αυτό θα μπορούσε να συμβεί μόνο όταν χρησιμοποιείται με μία μεταφορική έννοια... Όλος ό Χριστιανικός κόσμος βρίσκεται σε παραφωνία και διαίρεση, για να μη πούμε σε διάλυση... Ακόμη και αυτό που έγινε [= το σχίσμα των Έκκλησιών] δεν ήταν διαίρεση της Έκκλησίας ούτε «διαίρεση των έκκλησιών». Ακόμη κι αν το ονομάζουμε όχι δια-χωρισμό, αλλά απο-χωρισμό από την Έκκλησία. Σε κάθε περίπτωση το γεγονός της παραφωνίας και του σχίσματος παραμένει... Και ή Έκκλησία δεν σταματάει το σχίσμα αυτό. Οι φυγόκεντρες δυνάμεις κυριαρχούν όχι μόνο στον έξωτερικό κόσμο, αλλά εισέρχονται και στην ίδια την Έκκλησία. Η Έκκλησία ζει στη θλίψη και στους διωγμούς. Η Έκκλησία καταδιώκεται όχι μόνο από την πλευρά των έχθρων και των αντιπάλων της, αλλά συχνά και από τους ψευδο-άδελφούς. «Αλλ' έρχεται ώρα ίνα πās ό αποκτείνας ύμās δόξη λατρείαν προσφέρειν τῷ Θεῷ» (Ίω. 16,2). Κι αυτό αποτελεί το κύριο παράδοξο της Χριστιανικής ιστορίας. Υπάρχουν εποχές κατά τις όποιες ή θλίψη και ό πόνος αυτού του παραδόξου σχίσματος και της διάλυσης βιώνεται με μίαν ιδιαίτερη όξύτητα. Ο νοῦς μας έκπλησσεται έναντι αυτού του μυστηρίου της ανθρώπινης αντίδρασης και ίσχυρογνω-

μοσύνης. Πώς είναι δυνατό κάτι τέτοιο και τί μπορεί να σημαίνει...; «³Ω του θαύματος! Τί το περι ήμας τούτο γέγονε μυστήριο; Πώς παρεδόθημεν τη φθορά και συνεξεύχθημεν τῷ θανάτῳ; ...». Μοῦ φαίνεται ὅτι ἔχουμε εἰσέλθει σὲ μία τέτοια ἐποχή. Καθίσταται ἐπείγουσα ἡ ἀνάγκη τῆς συμφιλίωσης καὶ τῆς ἐνότητας. Γεννιέται καὶ δυναμώνει ἡ ἐπιθυμία τῆς ἐνότητας. Τὸ αἶτημα τῆς Χριστιανικῆς ἐνότητας καὶ τῆς ἔνωσης γίνεται αἶτημα τῆς ἐποχῆς, αἶτημα τοῦ καιροῦ μας, αἶτημα τῆς ἱστορίας... Ἀποκαλύπτεται μὲ ντροπὴ καὶ μὲ βιασύνη ὄλη ἡ παθολογία τοῦ σχίσματος, τῆς ἀδιαλλαξίας καὶ τοῦ μίσους ἐν Χριστῷ... Ἡ ἐπιθυμία τῆς ἐνότητας, ὅμως, δὲν μπορεῖ νὰ παραμένει μόνο μία ἀόριστη ἐπιθυμία καὶ μία συγκίνηση τῆς καρδιᾶς. Ἡ συναισθηματικὴ ὑπερβολή, ὅσον ἀφορᾷ στὸν Χριστό, ἀποτελεῖ πνευματικὴ παραπλάνηση καὶ αὐτοεξαπάτηση. Ἡ ἐν Χριστῷ ἐνότητα πραγματώνεται μόνο μὲ τὴ νηφαλιότητα καὶ τὴν πνευματικὴ προσοχή. Ἡ βούληση πρὸς τὴν ἐνότητα πρέπει νὰ φωτίζεται καὶ νὰ ἐνισχύεται μὲ μία διαρκὴ δοκιμασία καὶ ἄσκηση τῆς πίστεως.

2. Ἀμφιβάλλω ἂν κάποιος θὰ συζητοῦσε τὸ γεγονός ὅτι ὁ Χριστιανικὸς κόσμος πρέπει νὰ εἶναι καὶ νὰ μείνει ἐνωμένος. Δὲν νομίζω ὅτι χρειάζεται ἀπόδειξη γιὰ τὸ ὅτι πρέπει νὰ εἴμαστε ἐνωμένοι καὶ νὰ διαθέτουμε συνείνεση... Ὅσοσο, ἀπὸ αὐτὴ τὴ ἀναμφισβήτητὴ ἀρχὴ εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ ἐξάγουμε ὀρίσιμα συγκεκριμένα καὶ πρακτικὰ συμπεράσματα. Ἡ μεγαλύτερη δυσκολία εἶναι τὸ πῶς μπορεῖ ὁ Χριστιανικὸς κόσμος νὰ γίνῃ ἕνας. Δηλαδή, τί σημαίνει νὰ ἐνωνοῦμαστε καὶ νὰ εἴμαστε ἕνα ἐν Χριστῷ...; Ποῦ βρίσκεται τὸ νόημα αὐτῆς τῆς ἔνωσης...; Καὶ ποῖοι εἶναι οἱ δρόμοι ἢ ὁ δρόμος πρὸς τὴν ἐνότητα...; Στὴν ἱστορία ἐγιναν πάρα πολλές προσπάθειες νὰ οἰκοδομηθεῖ ἡ χριστιανικὴ ἐνότητα, νὰ πραγματοποιηθεῖ μία ὀρισμένη «αἰώνια εἰρήνη», τουλάχιστον μεταξὺ τῶν χριστιανῶν. Πρέπει, ὅμως, νὰ ποῦμε ὅτι οἱ προσπάθειες αὐτὲς ἀπέτυχαν. Τίποτα δὲν παρεμποδίζει τόσο πολὺ τὸ ἔργο τῆς πραγματικῆς συμφιλίωσης καὶ ἔνωσης, ὅσο ἀκριβῶς οἱ ἀποτυχημένες αὐτὲς ἀπόπειρες, ἀπὸ τίς ὁποῖες στὴν καλύτερη περίπτωση μένει μόνο μία ἄσχημη ἀνάμνηση καὶ ἀπελπισία... Σὲ κάθε περίπτωση, πρέπει κατ' ἀρχὴν νὰ προσδιορίσουμε ποιό εἶναι τὸ νόημα ποῦ διαθέτει τὸ τραγικὸ αὐτὸ Χριστιανικὸ σχίσμα, ἀπὸ ποῦ προέρχεται καὶ τί ἀκριβῶς χρειάζεται νὰ γίνῃ γιὰ νὰ τὸ ἀντιμετωπίσουμε. Πρέπει, λοιπόν, νὰ ἀρχίσουμε ἀπὸ τὴν ἀναγκαῖα μετάνοια καὶ κριτικὴ, ἔστω κι ἂν αὐτὸ ἀποτελεῖ μία στενάχωρη καὶ βασανιστικὴ περιγραφή τῆς πραγματικότητας τοῦ Χριστιανικοῦ κόσμου. Αὐτὸ ποῦ ὀφείλουμε νὰ αἰσθανόμαστε καὶ νὰ καταλαβαίνομε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ εἶναι ὅτι τὸ πρόβλημα τοῦ σχίσματος καὶ τῆς ἔνωσης δὲν μποροῦμε νὰ τὸ λύσουμε μὲ ἠθικὲς μόνο κατηγορίες. Τὸ ἐρώτημά μας δὲν ἀποτε-

λεί άπλά ένα ερώτημα συμφιλίωσης ή άνεκτικότητας. Μία τέτοια θεώρηση του «ένωτικού» προβλήματος μέσα από το πρίσμα της ήθικης άποτελεί άλλοίωση και ύπεραπλούστευση του προβλήματος. Ό ιστορικός πρέπει κατ' άρχην να διαμαρτύρεται έναντι κάθε προσπάθειας που έπιχειρεί μία τέτοια βιαστική και μονόπλευρη άντιμετώπιση της ιστορίας σε ήθικη προοπτική. Η ιστορία των χριστιανικών διαιρέσεων δεν μπορεί να στηρίζεται και να διαμορφώνεται από ένα γεγονός ύπεροψίας ή δίψας για την έξουσία ή άκόμη του σαρκικού πόθου και των ποταπών ένστίκτων. Πράγματι, τά ανθρώπινα πάθη αναδύονται και άποκαλύπτονται με μεγάλη έμφαση και στην περίπτωση αυτή που άφορā στη διαίρεση των χριστιανών. Άλλά ή βασική αίτία των χριστιανικών σχισμάτων όφείλεται όχι στην ήθικη έξαχρείωση ή στην άδυναμία του ανθρώπου, αλλά στην πλάνη... Η πηγή των διαιρέσεων βρίσκεται στην άπουσία της άγάπης. Άλλά αυτό που λείπει είναι πρωταρχικά όχι ή άγάπη προς τον άλλο, αλλά άκριβώς ή άγάπη προς τον Θεό. Γι' αυτό και ή πνευματική θεωρία του ανθρώπου βυθίζεται στο σκοτάδι και ό άνθρωπος δεν αναγνωρίζει πλέον τον έπουράνιο Πατέρα του. Μόνο οί καθαροί τή καρδιά, στη διαφάνεια της καρδιάς τους βλέπουν τον Θεό. Όποιος, όμως, δεν γνωρίζει τον Πατέρα, δεν γνωρίζει και δεν αναγνωρίζει τους άδελφούς. Με άλλα λόγια, ή προέλευση των διαιρέσεων και των σχισμάτων βρίσκεται κατ' άρχην στη διαφωνία όσον άφορā στην Άληθεια... Η διαίρεση του Χριστιανικού κόσμου έχει πρώτα άπ' όλα δογματικό χαρακτήρα και άποτελεί πάντα μία διαίρεση στην πίστη, στην ίδια την έμπειρία της πίστης και όχι μόνο στίς διατυπώσεις ή τους όρους. Συνεπώς τó σχίσμα ύπερβαίνεται όχι τόσο με την άβρότητα και την άδελφική άγάπη, όσο με την όμόνοια και την όμοφωνία, με τον πνευματικό φωτισμό και την ένότητα εν Άληθεία... Πρέπει να τó διατυπώσουμε με σαφήνεια: ή ένότητα της άγάπης και ή άγάπη δεν έπαρκει. Πρέπει να αγαπάμε και τους έχθρους και μάλιστα τους έχθρους της Άληθείας. Πρέπει να τους αγαπάμε άκριβώς ως άδελφούς, και να άνησυχούμε για τή σωτηρία τους, προκειμένου να άνήκουν και αυτοί στη σύναξη του Χριστού. Μία τέτοια άγάπη, όμως, δεν άποτελεί την πλήρη ένότητα. Δύσκολα μπορεί να ύπάρξει ή άληθινή ένότητα χωρίς την ένότητα στην πίστη και στην ένότητα της πίστης... Στη ρίζα των διαιρέσεων πάντα έμφανίζεται ή διαφωνία και ή άντιπαράθεση άπόψεων, καθώς και ή διαφορετική θεωρία και άντίληψη. Γι' αυτό και τó σχίσμα δεν μπορεί να ξεπεραστεί πραγματικά μόνο με μία συναισθηματική άδελφική άγάπη, αλλά με μία έσωτερική όμοφωνία... Η ίδια ή ήθικη «ένωση» έχει τίς δικές της «δογματικές» προϋποθέσεις. Σιωπηλά προϋποτίθεται ότι για τó σχίσμα δεν ύπήρξαν και δεν ύπάρχουν έπαρκεις

αίτιες και ότι κάθε διαίρεση αποτελεί μονάχα μία τραγική παρεξήγηση. Οί διαφορές, δηλαδή, φαίνονται ανυπέρβλητες μόνο λόγω της έλλειψης ενός αγαπητικού ενδιαφέροντος προς άλλήλους, λόγω της ανικανότητας ή της απροθυμίας να καταλάβει κανείς ότι παρά την υπάρχουσα διαφορά υπάρχει άρκετη ένότητα και ομόνοια στα *ουσιώδη*. Η ίδια ή προσέγγιση αυτή των «ουσιωδών» είναι ιδιαίτερα αμφίβολη. Στο πλαίσιο αυτής της άποψης, τα στοιχεία για τα όποια δεν υπάρχει συμφωνία, θεωρούνται ως μη ουσιώδη και τα όποια μπορεί κανείς να τα περιφρονεί. Με αυτό τον τρόπο ο «ήθικισμός» είναι πάντα ένας είδος δογματικού μινιμαλισμού ή μάλλον ένας απόλυτος «ά-δογματισμός». Ο «ήθικισμός» αυτός τροφοδοτείται και πηγάζει από μία συγκεκριμένη δογματική αδιαφορία ή μυωπία ή καλύτερα από την παρά φύση σύγκρουση και αντίθεση της Αληθείας προς την Αγάπη. Η πραγματική και πνευματική αγάπη –ή όποια είναι κάτι περισσότερο από μία απλή έγκαρδιότητα και συναισθηματικότητα– βρίσκεται μόνο στην Αλήθεια... Ο ήθικισμός, είναι ακριβώς ένα είδος δογματικής στάσης, μία ειδική «όμολογία», στην όποια η απουσία ενός θετικού περιεχόμενου ισοσταθμίζεται με την αποφασιστικότητα της αποκήρυξης της σημασίας του θετικού αυτού στοιχείου. Ο ήθικιστής δεν στέκεται τόσο πάνω από τις διαιρέσεις όσο αντικρίζει τα πράγματα *υπεροπτικά*. Έτσι, η στάση αυτή δεν μαρτυρεί ούτε την αδελφική αγάπη ούτε τον απλό σεβασμό προς την πίστη του αδελφού, ή όποια, μέσω μίας μινιμαλιστικής παρερμηνείας, υποβαθμίζεται τελικά στο επίπεδο μίας προσωπικής άποψης και ως τέτοια γίνεται ανεκτή και αποδεκτή. Απουσιάζει έδω ή ειλικρίνεια... Ο «ήθικισμός» αποτελεί μία πρόσκληση για την *ένότητα στην πτωχεία*, στην έλλειψη και στην ανέχεια, δεν αποτελεί δηλαδή την *ένότητα στην ομόνοια*, αλλά μάλλον τη συμφωνία στην αποσιώπηση. Η στάση αυτή είναι, συνεπώς, μία ευθυγράμμιση με τον πιο πτωχό, τον πιο αδύνατο. Ορισμένες φορές μία τέτοια λύση γίνεται αποδεκτή λόγω της αδιαφορίας: πώς μπορεί κανείς να γνωρίζει την Αλήθεια; Συχνά υπάρχει αμφιβολία για την ίδια την πιθανότητα γενικών γνώσεων στη δογματική, ακόμη και στη μεταφυσική, καθώς τα ίδια τα δόγματα εκλαμβάνονται ως ήθικα ή ήθικοποιητικά σύμβολα και αρχές. Σε αυτή την περίπτωση δεν υπάρχει βέβαια ανάγκη να φτάνει κανείς σε ομοφωνία και ομόνοια σε αυτό το αμφίβολο και δυσεπίλυτο πρόβλημα. Άλλες φορές ο μινιμαλισμός αποτελεί καταφύγιο από τον φόβο, την ολιγοπιστία και την απογοήτευση να φτάσει κανείς στο αναμφίβολο, εκεί όπου έλαβαν χώρα τόσες συζητήσεις και παρεξηγήσεις. Έπομένως, ο «ήθικισμός» αποτελεί ένα είδος εγκράτειας όχι τόσο στην ταπεινοφροσύνη και την άσκηση όσο στην αδιαφορία και στην αμφιβολία. Μπορεί κανείς να προ-

σπαθεί να καλλιεργήσει την ένωση μέσα στην άρνηση και την άμφιβολία...; 'Η ένωση και η κοινωνία πρέπει να αναζητηθούν στον πλούτο και στην πληρότητα, και όχι στην έλλειψη. Αυτό σημαίνει –όχι μέσω της καθόδου και της σύνταξης με τον πιο αδύναμο, αλλά μέσω της αναρρίχησης και προσήλωσης προς τον πιο δυνατό. Μας δόθηκε μόνο μία εικόνα και ένα παράδειγμα– ο Σωτήρας Χριστός... 'Υπάρχουν τα άμφιλεγόμενα έρωτήματα, στα όποια η 'Εκκλησία δεν έδωσε και δεν έχει καθορισμένες και έγκυρες για όλους απαντήσεις. 'Αλλά και εδώ πρέπει να αποκλείσουμε την άμφισημία και να αποφύγουμε το ειρηνευτικό *ignorabimus*... Διότι η πληρότητα της γνώσης δόθηκε στην άρχεγονη έμπειρία και συνείδηση της 'Εκκλησίας και το μόνο που χρειάζεται είναι να αναγνωριστεί. Σ' αυτή την αναγνώριση υπάρχει η ανάγκη του μαξιμαλισμού... 'Η ένότητα πρέπει να είναι στην *πίστη*, όχι μόνο στην *άγάπη*. 'Η ένότητα της πίστης, όμως, δεν έξαντλεί από μόνη της την ένότητα της 'Εκκλησίας. Διότι η ένότητα της 'Εκκλησίας είναι, κυρίως, η ένότητα της ζωής, δηλαδή η ένότητα και η κοινωνία των μυστηρίων... 'Η γνήσια ένότητα μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο στην 'Αλήθεια, δηλαδή στην πληρότητα και τη δύναμη, και όχι στην αδυναμία και την ανεπάρκεια. Στο θρίαμβο της μυστικής έμπειρίας και ζωής, στην πληρότητα της «άδιαίρετης πίστης», στην πληρότητα των μυστηρίων. 'Η γνήσια ένότητα είναι μόνο η ένότητα των μυστηρίων, τα όποια γίνονται αποδεκτά σε όλη την πληρότητα του ιερατικού και θεουργικού ρεαλισμού τους. Αυτή είναι η ένότητα εν *Πνεύματι*, η πραγματική «ένότητα του Πνεύματος»... 'Ο «ήθικισμός» έχει και μία έπιπλέον άτέλεια. Αυτός περιέχει πάρα πολύ καλοσύνη και αισιοδοξία. 'Ετσι η συμφιλίωση φαίνεται να είναι άμεση, ένδεχόμενη και εύκολη – διότι άπουσιάζει η σοβαρότητα και η γενναιότητα στην ίδια την αντίληψη και τη θεώρηση της διαίρεσης. 'Ο ήθικισμός δεν είναι άρκετά τραγικός, ή τραγικότητα εισέρχεται γενικά δύσκολα στα όρια της ήθικης, ενώ άκόμη και η ήθικη τραγικότητα άποτελεί μάλλον την καλύτερη μαρτυρία της στενότητας της ήθικης ως τέτοιας... 'Η ένωση είναι δυνατή μόνο μέσω της έμπειρίας και του άγωνα για τη *λύση των άλυτων ζητημάτων*, και όχι μέσω της έγκράτειας ή της άποφυγής τους. 'Υπάρχει άκόμη κάτι που πρέπει να έντοπίσουμε και να άποσαφηνίσουμε. 'Η ίδια η διαίρεση μαρτυρεί ότι αυτά τα άλυτα ζητήματα υπάρχουν. Στη διαίρεση και στο σχίσμα έντοπίζεται η *προβληματική*, ή όποια δεν μπορεί να καταργηθεί, ούτε να υποκατασταθεί από τον συναισθηματισμό. 'Ο δρόμος προς την ένότητα είναι δύσκολος και ύψηλός... Δρόμος γεναιότητας και τόλμης.

3. Το καθήκον της χριστιανικής επανένωσης είναι σημαντικό και από την πρακτική πλευρά, κατ' άρχήν, σε σχέση με τη συνδιαλλαγή και την υπέρβαση

καί τῶν δύο δυτικῶν σχισμάτων. Πρόκειται, ἐν πρώτοις, γιὰ τὴ διαίρεση μεταξύ τῆς Δύσης καὶ τῆς Ἀνατολῆς, τῆς Ρώμης καὶ τοῦ Βυζαντίου – τὸ ἀποκαλούμενο «σχίσμα τῶν Ἐκκλησιῶν», καί, ἀκολούθως, τὴ Μεταρρύθμιση. Ἡ ἐνότητα τῆς χριστιανικῆς Δύσης εἶναι ζήτημα πρωταρχικῆς σημασίας. Ἡ ἀντιμετώπιση τῶν διαιρέσεων στὴν Ἀνατολή –οἱ ὅποιοις ἔλαβαν χώρα στὴν περίοδο τῆς ἑξαρχίας τῶν ἀρχαίων χριστολογικῶν αἰρέσεων καὶ συζητήσεων, καὶ συνεχίζονται ἀπὸ τότε μᾶλλον λόγῳ ἱστορικῆς συνήθειας– ἔχουν μικρότερη καὶ ὄχι ἀνεξάρτητη σημασία. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἤδη ἀπὸ καιρὸ δὲν ὑφίσταται κάποιος θρησκευτικὸς προβληματισμὸς, καὶ διατηροῦνται μᾶλλον ἀπὸ τὴν ἀρρώστεια τῆς ἐθνικῆς ἀποκλειστικότητας (βλ. π.χ. ἡ Ἀρμενικὴ Ἐκκλησία, οἱ Ἰακωβίτες, ἡ Αἰθιοπικὴ Ἐκκλησία κ.ἄ.). Τί σημαίνει, λοιπόν, ἡ Ρώμη καὶ τί σημαίνει ἡ Μεταρρύθμιση στὴν προοπτικὴ τῆς χριστιανικῆς ἐπανενώσεως, τὴν ὁποία ἀναζητοῦμε...; Τὸ ζήτημα τῆς Μεταρρύθμισης εἶναι ἀπλούστερο, ἂν καὶ ὄχι πιὸ εὐκόλο. Συνήθως ἡ Μεταρρύθμιση θεωρεῖται ὡς αὐτοεπιβεβαίωση καὶ ὀρισμένη ἀπολυτοποίηση τοῦ προσώπου στὴ θρησκευτικὴ ζωὴ, ὡς φανέρωση καὶ κυριαρχία τοῦ *θρησκευτικοῦ ἀτομικισμοῦ*. Ἔτσι γίνεται κατανοητὴ ἡ ἐπικράτηση στὸν Προτεσταντισμὸ τῶν φυγόκεντρων δυνάμεων, καθὼς καὶ τῶν τάσεων πρὸς τὸν διχασμὸ καὶ τὴν ἀπομόνωση. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ Μεταρρύθμιση φαίνεται νὰ εἶναι μία εὐθεῖα ἀντίθεση πρὸς τὴν Ἑνωσι. Κατὰ συνέπεια, ἡ Ἑνωσι *ipso facto* φαίνεται νὰ ἀποτελεῖ τὴν ὑπέρβαση, ἀκόμη καὶ τὴν ἄρνησι τῆς Μεταρρύθμισης, ἀποτελεῖ δηλαδὴ τὴν πνευματικὴ μεταστροφή καὶ τὴν ἐπιστροφή... Ὁ παραπάνω χαρακτηρισμὸς περιέχει ἀρκετὴ ἀλήθεια. Ἀλλὰ, ὡστόσο, ὄχι ὅλη τὴν ἀλήθεια, ὄχι τὴν τελικὴ ἀλήθεια. Ἡ ἀρχικὴ προϋπόθεσι καὶ τὸ δυναμικὸ πνεῦμα τῆς Μεταρρύθμισης δὲν ἦταν ἡ αὐτοεπιβεβαίωση, ἀλλὰ ἡ αὐτοταπείνωσι τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Προτεσταντισμὸς γεννιέται ἀπὸ τὸ πνεῦμα ἐνὸς *ἀνθρωπολογικοῦ μινιμαλισμοῦ*. Ἡ Μεταρρύθμισι εἶναι, πρῶτα ἀπ' ὅλα, ἡ ἀναγνώρισι καὶ ἡ ἐπιβεβαίωση τῆς ἀπαρηγόρητης ἀμαρτωλῆς φύσεως καὶ ἀδυναμίας τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ὁ ἀνθρώπος ἐν Χριστῷ ἀπολύεται ἐν ἐλευθερίᾳ, ἀλλὰ δὲν μεταμορφώνεται. Ὁ ἀνθρώπος μεταβάλλεται σὲ ἀνελεύθερο ὄν, ἀλλὰ πῶς νὰ συναντήσῃ τὴν ἀρχοντιὰ τῶν γεννημένων στὴν ἐλευθερία... Στὸν Προτεσταντισμὸ, κατὰ μία ὀρισμένη ἔννοια, μπορεῖ νὰ δοθῇ ὁ ὀρισμὸς τοῦ *ὑπερ-ἐσχατολογισμοῦ*. Μὲ αὐτὸ δὲν θέλουμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ προτεσταντικὴ συνείδησι ἀπασχολεῖται ἰδιαίτερα ἢ διεγείρεται ἀπὸ τὶς ἐσχατολογικὲς προσδοκίαι καὶ ἐλπίδες, οὔτε ὅτι τείνει πρὸς τὸν χιλιασμὸ. Ὡστόσο, στὴν προτεσταντικὴ συνείδησι ἡ Δευτέρα Παρουσία ἐπισκιάζει μᾶλλον τὴν Πρώτη. Νιώθει τὴν ἀνάγκη μίας προφύλαξης, προκειμένου νὰ μὴν ὑπερτιμηθεῖ ἡ σημασία τοῦ παρελθόντος. Ἡ

μεταμόρφωση του κόσμου και του ανθρώπου αναβάλλεται απόλυτα για τη Δευτέρα Παρουσία. Γι' αυτό και η πραγματικότητα της Ἐκκλησίας μειώνεται στο επίπεδο της ἐρχόμενης Βασιλείας και του «μέλλοντος αἰῶνος». Ἀπὸ δῶ προέρχεται καὶ ἕνας ιδιόμορφος δοκητισμὸς καὶ μία ψευδαίσθηση στὴν ἀντίληψη καὶ ἐρμηνεία τῶν μυστηρίων. Τὰ μυστήρια παρουσιάζονται μᾶλλον ὡς σημεῖα καὶ σύμβολα τοῦ ἀναπάντεχου παρὰ ὡς σφραγίδα τῆς νίκης, ἡ ὁποία ἤδη πραγματοποιήθηκε... Ἀκριβῶς αὐτὸς ὁ «μυστηριακὸς συμβολισμὸς» ἀποτελεῖ μία μὴ κοινωνικὴ καὶ διασπαστικὴ δύναμη στὸν Προτεσταντισμὸ. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη, ἡ ἄρνηση τῆς Ἱεραρχίας εἶναι πολὺ περισσότερο σημαντικὴ καὶ ἐπικίνδυνη ἀπὸ τὴν ἀνάδυση τοῦ αὐθαιρέτου καὶ ἐπαναστατικοῦ «ἐγώ». Γιατὶ ἡ Ἐκκλησία γίνεται μία καὶ ἐνώνεται ἀκριβῶς στὴν «ἐνότητα τοῦ Πνεύματος», δηλαδή, στὴ συνέχεια τῆς χαρισματικῆς ζωῆς, στὴν ἀδιάκοπη κοινωνία τῶν μυστηρίων. Στὴν πάλη καὶ στὸ σχίσμα τῶν μεταρρυθμιστῶν μὲ τὴ Ρώμη διακόπηκε καὶ παραβιάστηκε ἡ σχέση μὲ τὴν ἴδια τὴν Πεντηκοστή... Γι' αὐτὸ, μόνο μέσῳ τῆς ἀποκατάστασης τῆς Ἱερωσύνης, τῆς Ἱεραρχίας καὶ τῆς Μυσταγωγίας, ὁ Προτεσταντισμὸς μπορεῖ νὰ ἐπιστρέψει στὴν Ἐκκλησία. Πρέπει νὰ ποῦμε ἀκριβῶς αὐτὴ τὴ λέξη: «νὰ ἐπιστρέψει», διότι ἡ Μεταρρύθμιση ἀπέτελεσε ἀντικειμενικὰ ἔξοδο ἀπὸ τὴν κοινωνία τῶν μυστηρίων. Δὲν φτάνουν μόνο ἡ ἀναζήτηση τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ δίψα τῆς ἐκκλησιαστικότητας, δὲν φτάνει οὔτε ἡ δογματικὴ ἀποκατάσταση καὶ ὁ φωτισμὸς. Ὅπως δὲν φτάνει νὰ πιστέψει κάποιος, ἀλλὰ πρέπει καὶ νὰ βαπτιστεῖ – ὁ ἄνθρωπος ἀναγεννιέται ὄχι μὲ τὴ δύναμη τῆς πίστεως του, ἀλλὰ μὲ τὴν ἐνέργεια τῆς βαπτισματικῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Δὲν φτάνει ἐπίσης νὰ ἀγαπήσει κανεὶς τὸν Κύριο, γιατί ὁ ἀρραβῶνας τῆς αἰώνιας ζωῆς παραδίδεται ὄχι μὲ αὐτὴ τὴ ἀγάπη, καὶ ὄχι μὲ μόνη τὴν πίστη, ἀλλὰ μόνο στὸ μυστήριο τοῦ Σώματος καὶ τοῦ Αἵματος. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ζωντανὴ καὶ μία, ἀκριβῶς στὸ Αἷμα τοῦ Κυρίου, στὸ Εὐχαριστιακὸ Αἷμα. Καὶ ὅπου δὲν τελεῖται ἡ Εὐχαριστία – ἐκεῖ δὲν ὑπάρχει οὔτε ἡ Ἐκκλησία... Ἡ τελετὴ τῆς Εὐχαριστίας προϋποθέτει, ὅμως, τὴ μυστηριακὴ Ἱερωσύνη καί, κατὰ συνέπεια, τὴν ἀποκατάσταση τῆς Ἀποστολικῆς διαδοχῆς... Μὲ ἄλλα λόγια: ἀπὸ τὴ Μεταρρύθμιση, σὰν ἀπὸ «ἀπόμακρο μέρος», πρέπει νὰ ἐπιστρέφει κανεὶς στὴν Ἐκκλησία, νὰ προσαρτηθεῖ («pri-soedinitia»), σ' Αὐτή. Ἐδῶ μπορούμε καὶ πρέπει νὰ μιλήσουμε μόνο γιὰ προσάρτηση. Νὰ τὸ ἐπαναλαμβάνουμε: ἡ ὁμόνοια καὶ ἡ ὁμοφωνία δὲν φτάνουν, ὅπως δὲν φτάνει καὶ ἡ ἐνότητα στὰ αἰσθήματα καὶ στὴν πίστη. Αὐτὰ ἀποτελοῦν μόνο προ-ὑποθέσεις τῆς προσ-άρτησης τῆς πορείας πρὸς τὴν ἔνωση, ἡ ὁποία λαμβάνει χώρα μόνο στὴν ἐνότητα καὶ στὴν κοινωνία τῶν μυστηρίων. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ ἀποκαλούμενη «ὑψηλὴ -

ἐκκλησιαστική κίνηση»² στὸν σύγχρονο γερμανικὸ Προτεσταντισμὸ μένει καὶ θὰ παραμείνει ἀδύναμη καὶ καταδικασμένη σὲ ἀποτυχία. Ἡ ρομαντικὴ ἀναστήλωση καὶ ἀποκατάσταση τῆς τελετουργίας εἶναι μόνο μαρτυρία τῆς νήψης καὶ τῆς μετανοίας τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ δὲν ἀποτελεῖ τίποτε περισσότερο ἀπὸ μία μυστηριακὴ διακόσμηση. Αὐτὴ τὴν προσέγγιση θὰ μπορούσαμε νὰ τὴν παραστήσουμε ὡς ἀναμονὴ τοῦ Βασιλέα καὶ τῆς Βασιλικῆς εἰσόδου... Ἀλλὰ ὁ Βασιλέας δὲν ἔρχεται... Ὡς ἀγρυπνία στὴν πόρτα. Ἀλλὰ ἡ πόρτα μένει κλειστὴ καὶ ἀδιαπέραστη... Ἡ πραγματικότητα τῶν μυστηρίων καὶ τῶν μυσταγωγιῶν δὲν μπορεῖ νὰ ἀντικατασταθεῖ μὲ τίποτε... Ὁ Προτεσταντισμὸς δὲν ἔχει μόνο ἓνα πρόσωπο, πρέπει νὰ μιλήσουμε, μᾶλλον, γιὰ μία ποικιλία προσωπειῶν καὶ προσώπων. Παρὰ τὴν εὐθύτητα καὶ τὴ ριζοσπαστικὴ τῆς λογικῆς τῆς Διαμαρτύρησης, ὁ δρόμος τῆς Μεταρρύθμισης στὴν ἱστορία εἶναι ἐλικοειδῆς καὶ συνεχίζει νὰ περιστρέφεται. Δὲν μπορούμε νὰ ἀποφύγουμε τὴν γενίκευση στὴ θεώρηση τοῦ Προτεσταντισμοῦ στὶς διάφορες χώρες, χωρὶς κάποια ἐπικίνδυνη ἀπλοποίηση: ἰδιαίτερος σαφῆς παρουσιάζεται ἡ βαθιὰ διάκριση μεταξὺ τοῦ γερμανικοῦ καὶ τοῦ ἀγγλοσαξονικοῦ Προτεσταντισμοῦ. Μονάχα στὸν γερμανικὸ Προτεσταντισμὸ τὸ φιλοσοφικὸ στοιχεῖο ἔπαιξε ἓνα καθοριστικὸ ρόλο. Πράγματι, στὸ σημεῖο αὐτὸ πραγματοποιήθηκε σὲ σημαντικὸ βαθμὸ ἤδη μία ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴ Μεταρρύθμιση. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, ὅμως, ἡ ἀπομάκρυνση αὐτὴ δὲν ἦταν παρὰ μία συνέπεια τῶν μεταρρυθμιστικῶν ἀρχῶν, ἓνα παράδοξο ἀποτέλεσμα τῶν ἀρχῶν αὐτῶν. Ἡ τραγικὴ καὶ τρομερὴ ἀποσύνθεση –παρὰ ἐξέλιξη– τοῦ γερμανικοῦ Προτεσταντισμοῦ «ἀπὸ τὸν Reimarus μέχρι τὸν Wrede»³ ἀποτελεῖ ἓνα ἰδιαίτερο ζήτημα καὶ ἓνα πρόβλημα *sui iuris*. Ἐδῶ ἀναφερόμαστε, ὅμως, στὴν ἴδια τὴ Μεταρρύθμιση. Ἀπὸ τὴ Μεταρρύθμιση πρέπει νὰ ἐπιστρέψει κανεὶς. Ὁ «εὐαγγελικὸς καθολικισμὸς» ἀποτελεῖ μόνο ἓνα προσεκτικὸ καὶ διστακτικὸ βῆμα. Πρέπει νὰ προσθέσουμε καὶ τὰ ἐξῆς: τὸ νὰ ἐπιστρέψει κανεὶς στὴν Ἐκκλησία, πρέπει νὰ τὸ κάνει μόνο ἐλεύθερα καὶ εἰλι-

2. Ὁ ὑψηλὸς - ἐκκλησιαστικὸς Λουθηρανισμὸς εἶναι ἡ κίνηση, ἡ ὁποία προσδίδει ἔμφαση στὶς λειτουργικὲς πράξεις καὶ διδασκαλίες, πού ἀπαντοῦν στὸν Ρωμαιοκαθολισμὸ καὶ στὴν Ἀγγλο-καθολικὴ κατεύθυνση τοῦ Ἀγγλικανισμοῦ (Σ.τ.Μ.).

3. Ὁ Hermann Samuel Reimarus (1694-1768) ὑπῆρξε Γερμανὸς ἐπιστήμονας, ἰδρυτῆς τῆς ἀρνητικῆς βιβλικῆς κριτικῆς. Βασικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς διδασκαλίας του ἦταν ἡ ἀρνηση τῆς πραγματικότητος τῶν θαυμάτων. Ὁ William Wrede (1859-1906) ὑπῆρξε Γερμανὸς λουθηρανὸς θεολόγος, ὁ ὁποῖος ὑποστήριξε, μεταξὺ ἄλλων, ὅτι ὁ Ἰησοῦς κατὰ τὴν διάρκειά τῆς ἱστορικῆς ζωῆς του δὲν ἰσχυριζόταν ὅτι εἶναι Μεσσίας καὶ ὅτι τὰ Εὐαγγέλια δὲν ἀποτελοῦν παρὰ μιά προέκταση μεταγενέστερων πεποιθήσεων γιὰ τὸ πρόσωπό Του (Σ.τ.Μ.).

κρινά, και ὄχι ὡς ἀποτέλεσμα ὑποχωρήσεων, συμφωνιῶν, προσαρμογῶν και συμβιβασμῶν. Παράδειγμα ἑνὸς τέτοιου συμβιβασμοῦ ἀποτελεῖ κάθε ἀπόπειρα νὰ ἀποκατασταθεῖ στὸν Προτεσταντισμὸ ἢ πραγματικότητα τῆς Ἱερωσύνης μέσω τῆς ἀναφορᾶς «στὰ πάρεργα και στὰ ξερὰ κλαδιά» τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ νὰ ἀποκατασταθεῖ ἡ Ἀποστολικὴ διαδοχὴ στὴ Γερμανία ἢ στὴν Ἀγγλία μέσω μίας κεῦλανδέζικης ἢ μαλαβαρικῆς χειροτονίας εἶναι παρὰ φύσιν. Αὐτὸ ἀποτελεῖ μᾶλλον μία ἀπόπειρα γιὰ κλοπῆ, παρὰ γιὰ ἀνάκτηση τῆς χάριτος. Σὲ κάθε περίπτωση, αὐτὸς ὁ δρόμος δὲν εἶναι ὁ συντομότερος πρὸς τὴν Ἐνωσι καὶ πιθανὸν δὲν εἶναι οὔτε εὐθύς οὔτε ὀρθός. Στὶς ἴδιες τὶς προϋποθέσεις τοῦ δρόμου αὐτοῦ γίνεται ἀποδεκτὸ τὸ γεγονὸς τῆς διαίρεσης... Τὸ πρόβλημα τῆς ἐξόδου ἀπὸ τὴ Μεταρρύθμιση εἶναι ἀδιάσπαστα συνδεδεμένο μὲ τὸ πρόβλημα τῆς Ρώμης. Γιατὶ δὲν φτάνει νὰ ἐξέλθει κανεὶς, πρέπει ἐπίσης καὶ νὰ ἐπιστρέψει. Καὶ στὴ Δύση ἡ συντομότερη διαδρομὴ γιὰ τὴν ἐπιστροφὴ εἶναι μέσω τῆς Ρώμης. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ λόγο εἶναι λίγοι αὐτοὶ ποὺ ἐπιστρέφουν. Ἡ ἀποχὴ ἀπὸ τὴν ἐπιστροφὴ μέσω τῆς Ρώμης, δηλαδὴ τὴν ἐπιστροφὴ στὴ Ρώμη, δὲν εἶναι πάντοτε ἐσφαλμένη. Ἡ «Ρώμη» πράγματι ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ μία «μεταρρύθμιση» – «στὴν κεφαλὴ καὶ στὸ σῶμα». Δὲν πρέπει, δηλαδὴ, νὰ κατακρίνουμε πολὺ βιαστικὰ αὐτούς, οἱ ὁποῖοι βρίσκονται σὲ σύγχυση λόγω τῶν ἀδυναμιῶν καὶ τῶν λαθῶν τῆς Ρώμης. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, ὁμως, ἡ Ρώμη εἶναι ὑπὲρ τὸ δέον πλουσιότερη ἀπὸ τὴ Μεταρρύθμιση. Ἡ Μεταρρύθμιση εἶναι μία ἐλεύθερη καὶ οἰκιοθελὴς ἐγκατάλειψη. Εἶναι ἓνα σπῆτι ἄδειο καὶ ἀκατοίκητο. Εἶναι ἓνα ναός, ἐγκαταλειμμένος καὶ ἔρημος. Ὁ ναὸς τῆς Ρώμης, ὁμως, δὲν εἶναι οὔτε ἄδειος οὔτε ἐγκαταλειμμένος. Ὁ γνόφος τῆς Θείας δόξας μένει ἀκόμη πάνω στὸ ἱερό. Τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἀναπνέει στὸ Ρωμαιοκαθολικισμὸ καὶ οἱ ἀναθυμιάσεις τῶν ἀνθρώπων παθῶν καὶ διαστρεβλώσεων δὲν μποροῦν νὰ τὸ διαταράξουν. Τὸ νῆμα τῆς Ἀποστολικῆς διαδοχῆς δὲν διεκόπηκε. Τὰ μυστήρια τελοῦνται. Ἡ ἀναίμακτη θυσία προσφέρεται καὶ ἀνυψώνεται. Καὶ ποιὸς θὰ ἀποτολήσει νὰ πεῖ ὅτι δὲν γίνεται δεκτὴ «στὸ ἅγιο καὶ ὑπερουράνιο καὶ νοερὸ Θυσιαστήριο, εἰς ὁσὴν εὐωδίας πνευματικῆς»; Ἡ παρουσία τοῦ Ἱεροῦ πληροῖ ἀκόμη τὸ ναό. Συνεπῶς, ὁ δρόμος πρὸς τὴ Ρώμη καὶ μέσω τῆς Ρώμης δὲν εἶναι ἓνας πλασματικὸς δρόμος... Ἡ ἀδυναμία καὶ τὸ ψεῦδος τῆς Μεταρρύθμισης βρίσκεται στὸ γεγονὸς ὅτι αὐτὴ ἀπέτελεσε ἓνα ἀνθρώπινο ἔργο, μόνον ἀνθρώπινο, καὶ πάρα πολὺ ἀνθρώπινο ἔργο – ἂν καὶ ἀποτελοῦσε μία αὐτοταπείνωσι καὶ αὐταπάρησι. Καὶ τὸ ψεῦδος τῆς Ρώμης εἶναι ἐπίσης ἓνα ἀνθρώπινο ψεῦδος, ἐφ' ὅσον ἀπουσιάζει μία ἄλλη ἀλήθεια: «Ἡ δικαιοσύνη σου, δικαιοσύνη εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ὁ λόγος σου ἀλήθεια»... Ἀλλὰ στὴ Ρώμη ὑπάρχει καὶ ἡ

Θεία ἀλήθεια... Ἡ Ρώμη εἶναι ἄδικη στήν πίστη καί ἀδύνατη στήν ἀγάπη. Ἄλλὰ ἡ Ρώμη δὲν στερεῖται τῆς χάριτος οὔτε βρίσκεται ἐκτὸς τῆς χάριτος... Ἄν καὶ αὐτὸ μπορεῖ νὰ φαίνεται παράξενο, ἡ διαίρεση τῆς Δύσης καὶ τῆς Ἀνατολῆς ἀποτελεῖ σχίσμα καὶ διαίρεση στήν πίστη καὶ στήν ἀπουσία τῆς ἀγάπης, ἀλλὰ δὲν ἀποτελεῖ διαίρεση στὴ χάρη καὶ στὰ μυστήρια, δὲν ἀποτελεῖ διαίρεση τοῦ Πνεύματος. Τὸ Πνεῦμα, ὁ Παράκλητος, εἶναι ἓνα καὶ ἀδιαίρετο ἀκόμη καὶ στὸ σχίσμα. Κατὰ ἓνα τρόπο παράδοξο, πραγματοποιεῖται μυστικά τὸ σημαντικότερο στοιχεῖο, τὸ ἀδιαίρετο δηλαδή τῆς χάριτος, παρὰ τὴ μὴ πραγμάτωση τοῦ πρὸ ἀσημαντοῦ καὶ –μὲ τὴν πρώτη ματιά– εὐκολότερου στοιχείου, τὸ ὁποῖο εἶναι ἀνθρώπινο. Ὁ Θεὸς ἐνώνει μέχρι σήμερα καὶ αὐτὸ πού διασπάστηκε ἀπὸ τὰ ἔργα καὶ τὶς σκέψεις τῶν ἀνθρώπων... Ἐνῶ γιὰ τὸν Προτεσταντισμὸ ὁ δρόμος τῆς ἔνωσης διέρχεται ἀπὸ τὴν ἀπόκτηση τῆς Ἱερωσύνης καὶ τὴν ἀποκατάσταση τῶν μυστηρίων, ἡ ὑπέρβαση τοῦ σχίσματος μεταξὺ τῆς Δύσης καὶ τῆς Ἀνατολῆς βρίσκεται στήν ἀπόκτηση τῆς δογματικῆς ὁμοφωνίας καὶ στήν ἀδελφικὴ ἀγάπη... Ἡ Ρώμη καὶ ἡ Ἀνατολὴ ὀφείλουν νὰ ἐνώνονται στὸν ἀνθρώπινο ἀγῶνα... Μὲ τὰ παραπάνω δὲν ἐπιδιώκουμε νὰ ὑποτιμήσουμε τὴν πραγματικότητα τοῦ σχίσματος μὲ τὴ Ρώμη. Εἶναι τόσο δύσκολο νὰ συναντηθοῦμε μὲ τὴ Ρώμη, ἴσως γιὰτὶ ὅλη ἡ δύναμη τῆς διαίρεσης βρίσκεται ἀκριβῶς στὸ ἀνθρώπινο στοιχεῖο, στήν ἀνθρώπινη ἐνέργεια... Στὸν ρωμαϊκὸ καθολικισμὸ ἀπαντᾷ κάτι ἀντινομικὸ ἢ τουλάχιστον παράδοξο. Ἡ Ρώμη μὲ ὅλες τὶς δυνάμεις τῆς ἀποτελεῖ τὴν ἐπιδίωξη τῆς ἐνότητας. Ἡ Ρώμη ἀποτελεῖ, κατὰ κάποιον τρόπο, σύμβολο τῆς ἐνότητας καὶ τῆς ἔνωσης. Κατὰ τὴ διάρκεια ὅλης τῆς ἱστορίας τῆς, ἡ Ρώμη ἐπιζητεῖ τὴν ἐνότητα. Ἡ Ρώμη, πάνω ἀπ' ὅλα ψάχνει καὶ ἀναζητᾷ τὴν ἐνότητα καὶ στήν ἀναζήτηση αὐτὴ ἔχει δίκιο καὶ ὑπερβολικὸ ζῆλο. Ἀλλὰ ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ ἐπίμονη καὶ ἀνυπόμονη ρωμαϊκὴ ἀναζήτηση τῆς χριστιανικῆς ἐνότητας καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης ἐμποδίζει καὶ ἐνοχλεῖ πάνω ἀπ' ὅλα τὴν ἔνωση καὶ τὴν ἐνότητα. Ἡ ἀδημονία τῆς Ρώμης εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν αἰτία, ἡ ὁποία καθυστερεῖ τὴν ἐνωτικὴ πορεία. Ἡ Ρώμη ἀναζητᾷ τὴν λάθος ἐνότητα καὶ τοὺς λανθασμένους δρόμους. Ἡ κύρια καὶ βασικὴ ἀναλήθεια καὶ ἀδικία τῆς Ρώμης ἦταν καὶ εἶναι ἀκριβῶς αὐτὴ πού ἀφορᾷ στήν ἐκκλησιαστικὴ ἐνότητα. Τὸ δόγμα γιὰ τὸν Πάπα εἶναι ἀκριβῶς τὸ ψευδο-δόγμα τῆς ἐνότητας τῆς Ἐκκλησίας... Ἀπὸ τὰ παραπάνω μποροῦμε νὰ ἐξάγουμε τὸ συμπέρασμα ὅτι ὑπάρχει μία ἐπείγουσα ἀνάγκη μίας δογματικῆς καὶ θεολογικῆς «διευκρίνισης» μὲ τὴ Ρώμη. Σὲ σχέση μὲ τὸ θέμα αὐτὸ εἶναι πολὺ ἐνδεικτικὸ καὶ διδασκτικὸ τὸ παράδειγμα τῶν ἀνεπιτυχῶν θεολογικῶν συζητήσεων τῶν ὀρθοδόξων καὶ τῶν παλαιοκαθολικῶν ἀμέσως μετὰ τὴν [Πρώτη] Βατικάνεια Σύνοδο

(πρβλ. τις διασκέψεις της Βόννης κατά τὸ 1870⁴). Αὐτὴ τὴ φορὰ, στὸ πλαίσιο τῆς ἀνταλλαγῆς ἀπόψεων, ἔγινε σαφὲς ὅτι τὸ βασικὸ ἐμπόδιο γιὰ τὸ πλησίασμα καὶ τὴν ἔνωση ἐπικεντρώνεται ἀκριβῶς στὸ δογματικὸ ἐπίπεδο, στὸ γεγονός δηλαδή ὅτι τελικὰ οἱ παλαιοκαθολικοὶ παρέμειναν ἀποκλειστικὰ ρωμαϊστὲς, ἄνθρωποι μὲ καθαρὰ δυτικὴ νοοτροπία, οἱ ὁποῖοι δὲν ἦταν ἱκανοὶ νὰ δεχτοῦν τὴν Ἀνατολὴ μὲ τὴ συνείδηση καὶ τὸ συναίσθημά τους μὲ κάποιον ἄλλο τρόπο, ὁ ὁποῖος δὲν θὰ ἦταν συμβιβασμός. Ἐδῶ φαίνεται ἡ δυτικὴ τους ἀρτηριοσκήληση, καθὼς καὶ ἡ παρεκτροπὴ στὶς ἴδιες τὶς δογματικὲς προϋποθέσεις τους, καὶ βέβαια ἡ ὑπεροψία γιὰ τὴ δυτικὴ τους ἱστορία, γιὰ τὴν ἱστορικὴ δόξα καὶ τὰ ἔργα, γιὰ τὸν χριστιανικὸ ἥρωισμό καὶ τὴν ἀνδρεία τους. Ἀλλὰ τὸ κύριο πρόβλημα βρίσκεται ἀκριβῶς στὶς δογματικὲς προϋποθέσεις, στὸ ἀρχικὸ δογματικὸ θεμέλιο. Ἡ ἀναλήθεια καὶ ἡ ἀδικία βρίσκονται ἐδῶ στὴν ἴδια τὴ δογματικὴ ἐμπειρία καὶ ὄχι μόνον σὲ ὀρισμένους δογματικοὺς ὀρισμούς. Γι' αὐτοὺς τοὺς λόγους εἶναι πολὺ ἐπικίνδυνος καὶ στείρος ὁ δρόμος τοῦ δογματικοῦ μινιμαλισμοῦ, στὸ πλαίσιο τοῦ ὁποῖου γίνεται προσπάθεια νὰ περιοριστοῦν τὰ σημεῖα ἐκεῖνα, γιὰ τὰ ὁποῖα ἀπαιτεῖται ἡ δογματικὴ ὁμοφωνία καὶ ὁμόνοια σὲ ὀρισμένες μόνον «ἀπαραίτητες» ἀλήθειες τῆς πίστεως, ἐνῶ ἔξω ἀπὸ αὐτὸ τὸ πλαίσιο γίνεται ἀνεκτὴ ἡ «ἐλευθερία στὰ ἀμφιλεγόμενα» (σύμφωνα μὲ τὴ φράση τοῦ ἱ. Αὐγουστίνου: *in necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus caritas*). Αὐτὸς ὁ διαχωρισμὸς ἢ διάκριση [μεταξὺ τῶν ἀπαραίτητων καὶ μὴ ἀληθειῶν] θὰ ἦταν δυνατὸς μόνον στὴν περίπτωση κατὰ τὴν ὁποία ἡ πίστη θεωροῦνταν ὡς ἓνα μὴ-ὄργανικὸ σύνολο ἢ ἓνα οἰκοδόμημα μεμονωμένων δογματικῶν διατυπώσεων ἢ ἀρχῶν. Ἀλλὰ ἡ πίστη εἶναι μία ὄργανικὴ ἐνότητα. Καὶ ἡ ἐπίμονη διαφωνία στὶς δογματικὲς «λεπτομέρειες» προκαλεῖ τὴν ἀμφιβολία, ἂν πράγματι ὑπάρχει πλήρης καὶ εἰλικρινὴς συμφωνία στὴν ἴδια τὴν ἐμπειρία τῆς πίστεως καὶ ὄχι μόνον στὶς τυπικὲς προϋποθέσεις, ἀλλὰ καὶ –ἂν μπορούμε νὰ τὸ διατυπώσουμε ἔτσι– στὰ δευτερεύοντα δογματικὰ θέματα. Δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀδιάφορο καὶ «μὴ ἀπαραίτητο» αὐτὸ ποὺ ἀνήκει στὴν κατηγορία αὐτή. Δὲν πρόκειται τόσο γιὰ τὴ βαθμιαία διαδικασία καὶ τὴν ἀλληλουχία στοὺς λογικοὺς ἰσχυρισμοὺς καὶ στὴν ἐξέλιξη ὅσο γιὰ τὴν ἀρχικὴ διαφάνεια, «ἐνάργεια καὶ

4. Πρόκειται γιὰ δύο διασκέψεις, οἱ ὁποῖες ἔλαβαν χώρα στὴ Βόννη τὸ 1874 καὶ τὸ 1875. Συγγλήθησαν ἀπὸ τὸν Johan von Dollinger, τὸν πρωτοπόρο τῆς παλαιοκαθολικῆς κινήσεως, ποὺ ἔγιναν μὲ τὴν παρουσία τῶν Παλαιοκαθολικῶν, Ὁρθοδόξων, Ἀγγικανῶν καὶ Λουθηρανῶν. Ὁ σκοπὸς τῶν συναντήσεων αὐτῶν ἦταν ἡ συζήτηση τῶν διαφορετικῶν ἀντιλήψεων σχετικὰ μὲ τὸ μυστήριό τῆς ἐξομολογήσεως, ἐν ὄψει τῆς θεολογικῆς ὁμοφωνίας μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν (Σ.τ.Μ.).

εγκρίνεια» της ίδιας της πιστεύουσας θεωρίας, δηλαδή, της ίδιας της Ἀποκάλυψης. Για να το εξηγήσουμε είναι αρκετό ένα παράδειγμα. Δεν μπορεί να θεωρηθεί ως «ἀμφιλεγόμενο» ἢ «μὴ ἀπαραίτητο» ἕνα δευτερεύον, ἐκ πρώτης ὄψεως, δόγμα, ὅπως τὸ δόγμα γιὰ τὶς ἱερὲς εἰκόνες. Ὅχι βέβαια, ἐπεὶ οἱ ἱερὲς εἰκόνες, ἢ ἀναγνώριση καὶ ἢ χρῆση τους εἶναι «ἀπόλυτα ἀπαραίτητες γιὰ τὴ σωτηρία». Ἀλλὰ διότι ἡ ἐπίμονη καὶ ἀδιάλλακτη ἐπιδίωξη, ὥστε νὰ θεωρηθεῖ ἡ διδασκαλία γιὰ τὶς ἱερὲς εἰκόνες ὡς κάτι δευτερεύον πρὸς τὴ δογματικὴ συνείδηση τῆς Ἐκκλησίας, ἀναδεικνύει μίαν ἀσάφεια στὴν κατανόηση τῶν ἀναμφισβήτητων δογμάτων τῆς πίστεως, πέραν τῶν ὁποίων ἡ ζωγραφικὴ καὶ ἡ λατρεία τῶν εἰκόνων δὲν δικαιολογεῖται θεολογικά. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ἀπόρριψη τῶν εἰκόνων ἀποτελεῖ πάντα, ὑπὸ ὀρισμένη ἔννοια, ἀμφισβήτηση ὡς πρὸς τὴν ἴδια τὴν Ἐνσάρκωση, τὴν Θεανθρωπότητα, ἀποτελεῖ μίαν περιφρόνηση τοῦ ἱστορικοῦ καὶ τοῦ ὕλικου στοιχείου. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, δὲν εἶναι καλὸ νὰ μὴν ἀσχολούμαστε ἢ νὰ ἀποσιωποῦμε τὰ ζητήματα αὐτά... Δὲν μπορούμε καὶ δὲν θὰ πρέπει νὰ παραλείψουμε καὶ τὶς πιὸ ἀναμφισβήτητες ἀρχὲς τῆς πίστεως. Διότι κι ἐδῶ μπορεί ἀναπάντεχα νὰ ἀποκαλύπτεται μίαν βαθιὰ ἀσυμφωνία. Καὶ πάλι εἶναι ἀρκετὸ ἕνα παράδειγμα. Στὴν ἴδια τὴ γενικὴ «ἰδέα» περὶ τοῦ Θεοῦ ὑπάρχει μίαν οὐσιαστικὴ διαφορὰ μεταξὺ τῆς Δύσης καὶ τῆς Ἀνατολῆς. Ἄς πάρουμε γιὰ παράδειγμα τὴν περίπτωση τῶν ἐρίδων τοῦ ΙΔ' αἰῶνα περὶ τοῦ Θαβωρίου Φωτός, καὶ τὶς σχετικὲς προϋποθέσεις αὐτῆς τῆς διδασκαλίας, τὴ διάκριση δηλαδή μεταξὺ τῆς οὐσίας καὶ τῆς ἐνέργειας στὴ Θεότητα. Οἱ ἔριδες αὐτὲς δὲν ἀποτελοῦσαν καθόλου μίαν σχολαστικὴ συζήτηση γιὰ τὰ ἀσήμαντα καὶ τὰ δευτερεύοντα. Στὴν περίπτωση αὐτὴ συναντήθηκαν καὶ συγκρούστηκαν ὄχι μόνον δύο θεολογικὰ συστήματα, ἀλλὰ καὶ δύο κοσμοθεωρίες, δύο ἐμπειρίες. Ἡ συνάντηση αὐτὴ δὲν ἔγινε μόνον στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐπιφανειακῆς ἀντιπαλότητας, ἀλλὰ καὶ στὸ ἐσωτερικὸ βάθος. Ἀποκαλύφθηκε μίαν ἀσυμβίβαστη καὶ τραγικὴ διαφωνία. Τὸ ἐρώτημα διατυπώθηκε. Δὲν μπορούμε νὰ τὸ ἀποσιωποῦμε. Ἡ ἀδιαφορία γιὰ τὴ σημασία καὶ τὴν ὀξύτητα τοῦ ἐρωτήματος αὐτοῦ θὰ ἦταν μαρτυρία μίας γενικότερης θρησκευτικῆς ἀδιαφορίας καὶ ἀναισθησίας... Γι' αὐτὸν τὸ λόγο, τὸ δογματικὸ «ξεκαθάρισμα» τῆς Ἀνατολῆς μὲ τὴ Ρώμη πρέπει νὰ εἶναι καθολικὸ, περιεκτικὸ καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλα ὀργανικὸ. Δὲν εἶναι ὀρθὸ καὶ κατάλληλο νὰ ἀναγάγουμε φορμαλιστικὰ ὅλες τὶς διχογνωμίες σὲ συγκεκριμένους παραγράφους, γιὰ τὶς ὁποῖες μόνον ὑπάρχει δῆθεν ἡ ἀνάγκη τῆς συμφωνίας. Μὴ ἀποδεκτὲς στὴ ρωμαϊκὴ διδασκαλία δὲν εἶναι μόνον ὀρισμένους ἀποψεις ἢ θεολογούμενα, ἀλλὰ καὶ βασικὰ καὶ δομικὰ στοιχεῖα. Πρῶτα ἀπ' ὅλα μὴ ἀποδεκτὸς εἶναι ὁ Παπισμὸς... Πρέπει νὰ ἀνακαλύψουμε τὸ πρωταρχικὸ νο-

σηρό στοιχείο στη ρωμαϊκή έμπειρία. Φαίνεται ότι μπορούμε να τὸ μαντεύουμε και να τὸ δείχνουμε. Έδῶ πάλι βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ μία ἐκπληξη. Στὴ ρωμαϊκὴ συνείδηση δὲν εἶναι ἀρκετὰ ἐνδυναμωμένη καὶ ἐκπεφρασμένη ἡ ἀντίληψη ὅτι ὁ Χριστὸς καὶ μετὰ τὴν Ἀνάληψή του στὸν οὐρανὸ ἐνεργεῖ καὶ κυριαρχεῖ στὴν «ἱστορικὴ» καὶ γήινη Ἐκκλησία πραγματικὰ καὶ ἄμεσα, ἂν καὶ ἀόρατα. Ὑπάρχει ἡ ἐντύπωση ὅτι μὲ τὴν Ἀνάληψη ὁ Χριστὸς ἔφυγε καὶ βγήκε ἀπὸ τὴν ἱστορία, μέχρι τὴ Δευτέρα Παρουσία. Καὶ ἡ ἱστορία δῆθεν παρέμεινε ἐγκαταλειμμένη καὶ σχεδὸν ἀμετάβλητη. Τὴν ἀποψη αὐτὴ θὰ μπορούσαμε νὰ τὴν ὀνομάσουμε *ὑπεριστορισμὸς*. Ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ προκύπτει καὶ ἡ ἀνάγκη καὶ ἡ δυνατότητα μίας ὀρισμένης *ὑποκατάστασης* τοῦ Χριστοῦ στὴν ἱστορία – ἡ ἰδέα τοῦ «Βικάριου»... Ὁ ρωμαϊκὸς ἢ λατινικὸς χριστιανισμὸς δὲν εἶναι καθόλου μονοσήμαντος. Ἡ ποικιλομορφία καὶ ἡ πληρότητα τῆς μυστικῆς ζωῆς καὶ τῆς θεολογίας τῆς ρωμαϊκῆς χριστιανικότητας δὲν μπορεῖ νὰ ἀνάγεται σὲ μία καὶ μόνη «ἰδέα». Ἄλλωστε, σὲ κάθε περίπτωση, ἡ Ρώμη δὲν περιορίζεται στὸν παπισμὸ. Ἀλλὰ τὴν ἴδια στιγμή, ὁ παπισμὸς ἀποτελεῖ ἀκριβῶς τὸ πλεόν ιδιόμορφο στοιχείο στὴ συνείδηση τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας, στὴ δυτικὴ «ἐκκλησιαστικότητα». Ὁ παπισμὸς εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἔνδειξή της ὅτι δὲν γίνεται αἰσθητὸς ὁ Χριστὸς στὴν ἱστορία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, στὸν παπισμὸ συναντᾶται μίᾳ ὑπερβολὴ στὸν ρόλο τῶν χαρισμάτων τῆς ἱεραρχίας. Ἔχουμε ἐδῶ ἓνα εἶδος κανονικοῦ μοντανισμοῦ... Σὲ κάθε περίπτωση, τὸ «Βατικάνειο δόγμα» εἶναι ὄχι μόνον ἓνας ὀρισμὸς καὶ μίᾳ διατύπωση, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ ἡ μυστικὴ ἀναγνώριση καὶ μαρτυρία. Ὁ παπισμὸς εἶναι ὄχι μόνον ἓνα κανονικὸ, ἀλλὰ καὶ ἓνα μυστικιστικὸ γεγονός... Κατὰ συνέπεια, ἐδῶ δὲν εἶναι τόσο σημαντικὴ μίᾳ κανονικὴ ἢ ἱστορικο-δογματικὴ ἀποκλήρυξη τοῦ παπισμοῦ ὅσο ἀκριβῶς μίᾳ βαθύτερη μεταμόρφωση τῆς ἴδιας τῆς ἀντίληψης τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ἐπιστροφή στὴν πληρότητα τῆς Χριστολογικῆς ὀπτικῆς... Στὴ δυτικὴ ἔμπειρία ὑπάρχει μίᾳ μεγάλῃ Χριστολογικῇ ἀσάφεια, ἡ ὁποία βρίσκεται σὲ σχέση μὲ τὴ γενικὴ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας. Γιὰ τὴ δυτικὴ πνευματικὴ εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ θέαση τοῦ Χριστοῦ στὴν εὐαγγελικὴ κένωσή Του στὴ Γεθσημανή, στὸ Γολγοθᾶ μὲ τὸ Ἀκάνθινο Στεφάνι. Δὲν γίνεται ἰδιαίτερα αἰσθητὴ ἡ Ἀνάσταση, ἡ νίκη πάνω στὴ φθορὰ καὶ στὸ θάνατο. Τὰ ἴδια τὰ πάθη ἀλλὰ καὶ τὸν θάνατο τοῦ Χριστοῦ τὸν ἀντιλαμβάνονται πάρα πολὺ ἱστορικά («νατουραλιστικά»). Γι' αὐτὸ καὶ ἡ Ἀνάληψη κατανοεῖται ὡς ἔξοδος ἀπὸ τὴν ἔμπειρία... Αὐτὸ εἶναι τὸ σημαντικότερο θέμα γιὰ τὸ «ξεκαθάρισμα» μὲ τὴ Ρώμη... Καὶ γιὰ τὴ Ρώμη ὁ δρόμος πρὸς τὴν ἔνωση εἶναι ὁ δρόμος τῆς ἐπιστροφῆς – μίας ἐπιστροφῆς στὶς πηγές... Αὐτὴ ἡ ἐπιστροφή πρέπει νὰ εἶναι κατ' ἀρχὴν ἡ μεταμόρφωση τῆς δογματικῆς συνεί-

δησης και έμπειρίας. Όλα τὰ θεμελιώδη θέματα, τὰ ζητήματα τῶν ἀρχαίων Οἰκουμενικῶν Συνόδων, τὰ ὁποῖα δὲν ἀντιμετωπίστηκαν σὲ δεδομένη στιγμή στὴ Δύση, πρέπει νὰ ξανασυζητηθοῦν καὶ νὰ ἀποτελέσουν ἐκ νέου ἀντικείμενο προβληματισμοῦ... Στὴ ρωμαϊκὴ ἀντίληψη τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητας, ἐσφαλμένο καὶ ἀπαράδεκτο εἶναι ὄχι μόνο ἡ κανονικὴ ἢ δικανικὴ συρρίκνωση τῆς προοπτικῆς. Πολὺ πιὸ σημαντικὴ καὶ ἐπικίνδυνη εἶναι ἡ ἀδιαφορία γιὰ τὴ σοβαρότητα τοῦ σχίσματος καὶ τῆς διχογνωμίας μεταξὺ τῆς Δύσης καὶ τῆς Ἀνατολῆς. Αὐτὸ εἶναι ἓνα εἶδος μυστικῆς ἀδιαφορίας. Ἀπὸ ἐδῶ πηγάζουν ὁ πρωτογονισμὸς καὶ ἡ ἀπλούστευση στὶς ἐνωτικὲς προθέσεις καὶ τὰ σχέδια. Ὅχι τόσο ἡ ὑπερβολικὴ διεκδίκηση ὅσο ἡ ὑπερβολικὴ μυστηριακὴ - δογματικὴ μακροθυμία ἀποτελεῖ τὴν ἀναλήθεια τῆς Ρώμης καὶ τῆς ἐνωτικῆς τακτικῆς της... Τὸ πρόβλημα τῆς χριστιανικῆς ἐνώσεως μετατρέπεται σὲ πρόβλημα καὶ ἀποστολὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς τακτικῆς ἢ διπλωματίας, τῆς ποιμαντικῆς διαπαιδαγώγισης ἢ τῆς «χριστιανικῆς πολιτικῆς» (κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ Vladimir Soloviev). Ἡ κατηγορία αὐτὴ ἀναφέρεται ἰδιαίτερα στὸ σύγχρονο φαινόμενο τοῦ «ἀνατολικοῦ ρυθμοῦ». Τὸ τελευταῖο ἀποτελεῖ μία μοιραία αὐταπάτη. Ἐδῶ ὑπάρχουν δύο δυνατότητες. Ἡ ὁ ρυθμὸς παραμένει μόνο ρυθμὸς καὶ τότε καμία «ἐνωση» δὲν γίνεται πραγματικότητα, ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁ ρυθμὸς διαστρεβλώνεται, μετατρέπεται καὶ ἐκφυλίζεται σὲ ἐθιμοτυπία, χάνεται, ἀποβαίνει δίχως νόημα. Ἡ ὁ ρυθμὸς ἐκλαμβάνεται μὲ ὅλο τὸν ἱερατικὸ ρεαλισμὸ του, καὶ τότε τὰ ὄρια τῆς δυτικῆς ἢ ρωμαϊκῆς νοοτροπίας ἀναπόφευκτα διαρρηγνύονται. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἡ ἐνωση δὲν λαμβάνει χώρα: τὰ πράγματα δείχνουν ὅτι στὴν πραγματικότητα ἡ Ρώμη δὲν κατέχει καθόλου τὸν «ἀνατολικὸ ρυθμὸ». Αὐτὸς δὲν εἶναι καθόλου «ρυθμὸς», ἀλλὰ μία ζωντανὴ πραγματικότητα ἐνὸς ἄλλου, μὴ ρωμαϊκοῦ χριστιανισμοῦ... Οἱ ὁπαδοὶ ἐνὸς ἀπλοῦ ἐκλατίνισμοῦ ἔχουν περισσότερη συνέπεια καὶ εὐαισθησία. Ἡ ἄποψή τους εἶναι ὑγιής... Ἡ διαίρεση τῆς Δύσης καὶ τῆς Ἀνατολῆς δὲν εἶναι στὸ ρυθμὸ οὔτε μόνο στὴ δικαιοδοσία, ἀλλὰ ἀκριβῶς στὴν πίστη καὶ στὴν ἐμπειρία.

4. Ἡ μεγαλύτερη δυσκολία στὴ διδασκαλία περὶ τῆς χριστιανικῆς ἐπανενώσεως εἶναι τὸ πρόβλημα τῶν ὁρίων τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ προβληματικὴ αὐτὴ ἀπαντᾷ ἤδη στὸν ἅγ. Κυπριανὸ Καρχηδόνας. Τὴ βασικὴ ἰδέα τοῦ ἅγ. Κυπριανοῦ μποροῦμε νὰ τὴν ἐκφράσουμε μὲ τὸν ἐξῆς τρόπο: *τὰ κανονικὰ ὄρια τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ipso facto καὶ χαρισματικὰ ὄρια*. Κατὰ συνέπεια, κάθε «σχίσμα» ἀποτελεῖ *ipso facto* μία πλήρη ἀποκοπὴ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία, ἀναχώρηση ἀπὸ τοὺς Ἁγίους Τόπους, ἀπὸ τὴν ἅγια καὶ ἱερὴ πόλη, ὅπου ἐκβάλλει ἡ ἅγια πηγὴ τοῦ ἁγιασμοῦ, ὁ μυστικὸς Ἰορδάνης. Γι' αὐτὸ οἱ σχισματικοὶ διαθέτουν μόνο τό

«ἀκάθαρτο νερό» πού οδηγεί στην κηλίδωση και όχι στον καθαρισμό από τις κηλίδες. Ἀμέσως ἔξω ἀπὸ τὰ κανονικὰ ὅρια ἀρχίζει ὁ κόσμος χωρὶς τὴν χάρη, ὁ φυσικὸς κόσμος... Τὰ πρακτικὰ συμπεράσματα τοῦ ἁγ. Κυπριανοῦ δὲν ἔγιναν ἀποδεκτὰ ποτὲ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ κανόνες περὶ τῆς ἀποδοχῆς τῶν σχισματικῶν καὶ αἰρετικῶν σιωπηρὰ προϋποθέτουν ὅτι τὸ Πνεῦμα πνέει καὶ στοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας. Ἡ ἀναγνώριση τῶν μυστηρίων τῶν «σχισματικῶν» δὲν μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ μὲ μόνη τὴν «οἰκονομία»: στὴν περίπτωση αὐτὴ δὲν ὑπάρχει χῶρος γιὰ κανένα ἀμφίβολο «πραγματισμό», γιὰ κανένα «*Als Ob*»⁵... Ἀλλὰ ταυτόχρονα ἡ σκέψη τοῦ ἁγ. Κυπριανοῦ δὲν μπορεῖ μᾶλλον νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἔχει διαφευστεῖ. Σίγουρα, οἱ προϋποθέσεις τῆς πρέπει νὰ περιοριστοῦν καὶ νὰ ἀποσαφηνιστοῦν. Ἀλλὰ ἡ ἴδια ἡ συνάφεια τῆς σκέψης του παραμένει ἀπαράβατη. Ὁ ἱερός Ἀύγουστίνος στὴν πολεμικὴ του πρὸς τοὺς Δονατιστὲς δὲν ἀπομακρύνθηκε στὴν οὐσία πολὺ ἀπὸ τὸν Κυπριανό... Γι' αὐτὸ ὑφίσταται μία ἄλλη ἐνταση μεταξὺ τοῦ δόγματος καὶ τῆς πράξης – μία ἐνταση καὶ ὄχι ἀντίθεση. Ἡ Ἐκκλησία μαρτυρεῖ ὅτι τὰ μυστήρια τελοῦνται καὶ στὰ σχίσματα, ἀκόμη καὶ στοὺς αἰρετικούς. Ἄν καὶ αὐτὰ τελοῦνται ὄχι γιὰ τὴ σωτηρία – ὅπως τὸ ἐξηγεῖ ὁ ἱερός Ἀύγουστίνος – ὡστόσο τελοῦνται ἀπὸ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, τὸ ὁποῖο, κατὰ συνέπεια, συνεχίζει νὰ ζωοποιεῖ καὶ στὴν περιοχὴ τοῦ σχίσματος. Ἡ Ἐκκλησία μαρτυρεῖ ὅτι τὰ μυστήρια τελοῦνται καὶ στὰ σχίσματα, ἀλλὰ δὲν ἐξηγεῖ μὲ πιὸ τρόπο αὐτὸ εἶναι δυνατὸ. Τὸ αἰνιγματικὸ δὲν εἶναι τόσο ὅτι ἡ ἐλπίδα τῆς σωτηρίας ὑπάρχει «ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας», *extra Ecclesiam*, ὅσο ἀκριβῶς τὸ γεγονὸς αὐτὸ τῆς ζωοποιουῦ παρουσίας τοῦ Πνεύματος τῆς ἐνότητας στὸ σχίσμα. Αὐτὴ εἶναι ἡ κυρία ἀντινομία στὴ διδασκαλία περὶ τῆς Ἐκκλησίας. Δὲν θὰ πρέπει νὰ ἐρμηνεύσουμε αὐτὸ τὸ ἀντινομικὸ καὶ παράδοξο γεγονὸς μὲ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἐννοια τῆς διάσημης *θεωρίας τῶν κλάδων τῆς Ἐκκλησίας* (Church-branch-theory)⁶. Αὐτὸ θὰ ἀποτελοῦσε ἕνα ἐντελῶς λαθεμένο συμπέρασμα. Ἡ *θεωρία τῶν κλάδων τῆς Ἐκκλησίας* μεγιστοποιεῖ αἰσιόδοξα πάρα πολὺ τὴ διαίρεση τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Δὲν ὑπάρχουν ἰσότητα «κλαδιά». Ἡ, νὰ τὸ ποῦμε καλύτερα, τὰ ἄρρωστα κλαδιά δὲν ξεραίνονται ἀμέσως. Καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ σημαντικότερο στοιχεῖο. Ἡ κανο-

5. «Σὰν νά» (γεγμ.) (Σ.τ.Μ.).

6. Ἡ *θεωρία τῶν κλάδων* ἀποτελεῖ μία ἐκκλησιολογικὴ ἄποψη, τὴν ὁποία ἐπεξεργάστηκε γιὰ πρώτη φορὰ ὁ ἀγγλικανὸς θεολόγος William Palmer (1803-1885), σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ, ἡ Ὀρθόδοξη καὶ ἡ Ἀγγλικανὴ Ἐκκλησία ἀποτελοῦν τοὺς τρεῖς κυριότερους κλάδους τῆς Μιάς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ (Σ.τ.Μ.).

νική απομόνωση, ή απώλεια της «sobornost», δηλαδή της καθολικής ἀκεραιότητας, ή αμαύρωση και ή συσκοτίση της δογματικής συνείδησης, ἀκόμη και ή άμηση πλάνη –όλη αυτή ή ανθρώπινη ἀναλήθεια και άδικία– δέν σταματούν και δέν έμποδίζουν την έπενέργεια του Πνεύματος. Αυτό τὸ γεγονός, όμως, δέν ἀνήκει στοῦ πλαίσιο του κανονικοῦ δικαίου και δέν μπορεί νά ὑπολογίζεται για την οίκοδομήση του «κανονικοῦ» οίκοδομήματος της Ἐκκλησίας. Τὸ γεγονός αυτό αποτελεί μία ἐξαιρέση ἐπέκεινα του κανονικοῦ δικαίου, ή ὅποια εἶναι ἀκόμη ἀπόκρυφη στήν ιστορία. Αὐτή την άποψη ἐξέφρασε ἄριστα ὁ Khomjakov: «Ἀφοῦ ή γήινη και ὄρατή Ἐκκλησία δέν αποτελεί ἀκόμη την πληρότητα και την τελειότητα της Ἐκκλησίας –την ὅποια ὁ Κύριος θέλησε νά ἐμφανιστεῖ κατά την ἐσχατολογική κρίση ὅλης της κτίσης– ή Ἐκκλησία ἐνεργεῖ και ἐξουσιάζει μόνο ad intra, χωρίς νά κρίνει την ὑπόλοιπη ἀνθρωπότητα (κατά τὰ λόγια του ἀποστόλου Παύλου στήν πρὸς Κορινθίους). Ἡ Ἐκκλησία ἀναγνωρίζει ὡς ἀφορισμένους μόνο αὐτούς, οἱ ὅποιοι ἀφορίζονται μόνοι τους ἀπὸ Αὐτήν. Την ὑπόλοιπη ἀνθρωπότητα –ή ὅποια εἶναι εἴτε ξένη πρὸς την Ἐκκλησία εἴτε συνδεδεμένη πρὸς αὐτή με δεσμούς, τοὺς ὁποίους ὁ Θεὸς δέν Την ἀξίωσε νά ἀνακαλύψει– ἀφήνει ή Ἐκκλησία στήν κρίση της μεγάλης ἡμέρας»⁷. Ὑπάρχουν μάλιστα και οἱ ἄγνωστοι δεσμοί, οἱ ὅποιοι δέν διακόπτονται λόγω της ἀποστασίας και του σχίσματος... Ἡ ὕπαρξη, ὡστόσο, αὐτῶν τῶν ἄγνωστων δεσμῶν δέν πρέπει νά μάς καθησυχάζει, ὥστε νά ἀδιαφοροῦμε για τὸ εὐσπλαχνικό δῶρο της ἐνότητας. Χρειάζεται νά ἐπιζητοῦμε νά πραγματοποιήσουμε, νά ἀποκαλύπτουμε και νά ἐκτελοῦμε την ἐνότητα αὐτή με στόχο την πληρότητα της Ἐκκλησίας, ή ὅποια θριαμβεύει ἐν Πνεύματι και ἀληθεία και στή γῆ και στήν ιστορική μαρτυρία... Ἀπὸ αὐτή την άποψη, κάθε πραγματικό «κοινὸ ἔργο» εἶναι σημαντικότερο ἀκόμη και ἀπὸ την διατύπωση του ἐρωτήματος περὶ της ἔνωσης... Γιατί ή ἴδια ή πραγματικότητα της ἐνότητας και της ἀφοσίωσης, ἀκόμα και σὲ μικρὴ κλίμακα, ἔχει μία ἐξαιρετική σημασία... Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο, ή θεολογική - ἐπιστημονική συνεργασία και ἀμοιβαιότητα αποτελοῦν ἀναμφίβολα μία πραγματικά «ένωτική» πράξη, ἐφ' ὅσον μέσω αὐτῆς πραγματοποιεῖται τουλάχιστον ή ἀλληλεγγύη στήν ἐκζήτηση της ἀλήθειας του Χριστοῦ... Τὸ ἐρώτημα περὶ της ἐπανενώσης πρέπει νά τίθεται πρωταρχικά ὡς

7. KHOMJANOV A. S., «Tserkov' odna», KHOMJAKOV A. S., *Ponoie Sobranie Sochinenij*, τ. 2: *Sochinenija Bogosovskija*, (Moskva 1907), σ. 4 [και στήν ἀγγλική ἐκδοση: CHOMIAKOFF A., *The Orthodox Doctrine on the Church*, (Brussels 1864), σ. 2] (Σ.τ.Μ.).

ἐρώτημα περὶ τῆς ἀλήθειας: πρέπει νὰ ἀναζητοῦμε τὴν ἀλήθεια καὶ Αὐτὴ ὄχι μόνο θὰ μᾶς ἐλευθερώσει, ἀλλὰ ἐπίσης θὰ μᾶς ἐνώσει, γιατί ἡ Ἀλήθεια εἶναι μία καὶ ἀποτελεῖ ἐνότητα... Γιὰ νὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ ἔνωση, τὰ πάντα στὴν ἐμπειρία τοῦ Χριστιανισμοῦ πρέπει νὰ μεταβληθοῦν ἢ καλύτερα νὰ μεταμορφωθοῦν. Δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ σκεφτοῦμε τὴν ἐπανεένωση ὡς ἔνωση τῶν σημερινῶν ἐμπειρικῶν πραγματικότητων. Ἡ ἔννοια τῆς προσάρτησης ("pri-soedinenie"), εἶναι πιὸ ἀκριβὴς καὶ εὐκρινὴς ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς ἀπλῆς ἔνωσης. Ἐνῶ στὴ δεύτερη περίπτωση παραμένει ἀσαφές, ποιὸς ἐνώνεται, ἡ ἰδέα τῆς προσάρτησης περιέχει τὴν ἀναφορὰ στὴν Ἀλήθεια... Ἡ ἔνωση εἶναι δυνατὴ μόνο ἐν Πνεύματι καὶ ἐν δυνάμει στὴν ἔμπνευση καὶ στὴν ἀγιότητα. Γι' αὐτὸ εἶναι ἀμφίβολο, ἐὰν θὰ ἐπιτύχουμε τὴν ἐνότητα στὶς θεολογικὰ διασκέψεις, στὰ συνέδρια τῶν ἱεραρχῶν, στὴ Λωζάνη ἢ στὴ Στοκχόλμη... Ἄν ἡ ἔνωση θὰ πραγματοποιηθεῖ τελικὰ στὴν ἱστορία, αὐτὸ σὲ κάθε περίπτωση θὰ γίνῃ στὸ κατῶφλι τῶν ἐσχάτων, στὴν ἀναμονὴ τῆς Δευτέρας Παρουσίας. Αὐτὸ θὰ ἀποτελεῖ ἤδη μία προειδοποίηση καὶ μία πρόβλεψη τῆς μοίρας τοῦ μέλλοντος αἰῶνος... Ἐδῶ πολλὰ πράγματα εἶναι ἀσαφῆ καὶ γίνονται κατανοητὰ στὸν καθένα στὴν προσευχὴ του καὶ στὸν πνευματικὸ ἀγῶνα του... Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο δὲν ἀποδυναμώνεται ἡ κατηγορηματικότης τῆς ἐντολῆς: «Τοίνυν ἐξερχώμεθα πρὸς αὐτὸν ἔξω τῆς παρεμβολῆς, τὸν ὀνειδισμόν αὐτοῦ φέροντες: οὐ γὰρ ἔχομεν ὧδε μένουσαν πόλιν, ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐπιζητοῦμεν» (Ἐβρ. 13,13-14).

(Ἰανουάριος, 1933)